

NEVELÉS A REPRESSZIÓ ÁRNYÉKÁBAN

Eszmék és végrehajtás a szovjet és magyar börtönügy
'50-es éveiben

A szervezetek sokféle magatartással válaszolhatnak a kihívásokra, választaniuk kell a számukra felkínált lehetőségek közül, s ha egy szervezet rátalált a maga viselkedési formájára – és az sikeresnek is bizonyult –, akkor ragaszkodni fog hozzá. Ennek következtében alakulnak ki azok a viselkedés- és gondolkodásbeli „értékek”, melyek olajozzák a működést, s amelyek egy részét szokásokként, hagyományokként is jellemezhetünk. Tanulmányomban azt a történeti időszakot igyekeztem feltárni, mely talán a legmélyebb nyomot hagyta szervezetünkben. A sztálini represszió időszaka és a hozzá szorosan kapcsolódó Államvédelmi Hatóság jelenléte egy rövid terminust ölel fel, mégis hatása kitörölhetetlen, mivel több szinten formálta és befolyásolta a büntetés-végrehajtás szervezeti kultúráját, hatást gyakorolva a mindenkori nevelés-felfogásra, és annak elfogadására egyaránt.

Kulcsszavak: nevelés, represszió, ÁVH, gulag, átnevelés

Organisations may display several types of behaviour in the face of challenges. They must choose from the available options, and once an organisation has found its specific type of behaviour - and that behaviour has proven to be successful - it will hold on to that. As a result, “values” of behaviour and thought develop that make the operation smooth, and part of which can be described as habits and traditions. In my paper, I explored the historic period that probably left the deepest mark in our organisation. Repression in the Stalinist era and the existence of the closely related State Protection Authority [Államvédelmi Hatóság, ÁVH] spanned over a short period of time, yet their effect is indelible, as they influenced and shaped the organisational culture of the penal system on several levels, affecting the concept of education and its acceptance ever since.

Keywords: reintegration, repression, ÁVH, gulag, re-education

1 A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

Bevezető

Az '50-es években ránk telepedő és túlzó dogmatikus sztálini végrehajtás rendszere bár rövid ideig tartott, mégis hosszú időre itt hagyta szellemiségének nyomait, melyet Lőrincz 2005-ben így fogalmazott meg: „*Aligha érthetik uniós partnereink, hogy nekünk a jelenlegi bánásmód-kultúránkat az elitéltekkel szembeni gyűlölködés milyen mély bugyraiból kellett kialakítanunk.*”² Tovább fűzve a gondolatot: ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a jelenben is létező narratívákat, szubkultúránkat, a mindenkori változás akadályait, újra és újra szembe kell nézni történelmünkkel, időszakonként újra elemezni és magyarázni a miérteket, megtalálva a kapcsolódási pontokat jelenlegi gyengeségeinkhez. Lőrincz József 12 éve elhangzott gondolata és a napokban nagy visszhangot keltett büntetés-végrehajtási jogviszonyban történt bántalmazás³ okán kezdtem el mélyebben foglalkozni a „szakmánk egyik legsötétebb időszakaként” aposztrofált 50-es évek világával.

A téma megközelítéséhez több lehetséges irány kínálta magát. Természetesen figyelembe kellett venni történelmi tényeket, melyek az azóta eltelt időszak során többször átértékelődtek vagy akár érvényüket veszítették. Sorra kellett venni a vizsgált időszak jogi normáit, rendeleteket, utasításokat, előadásszövegeket és konferencia átiratokat, melyek a szervezetre erőteljes hatást gyakoroltak. Mindemellett meg kellett vizsgálni a rendelkezésre álló visszaemlékezések gyűjteményét, melyek jogtörténeti tényszerűséggel és írói nagyvonalúsággal, néhol iróniával fűszerezve írták le az 50-es évek kegyetlenségeit. A magyar büntetés-végrehajtás ezen időszakának tárgyalása és megértése nem lehet teljes a szovjet szocialista büntetés-végrehajtás történetének és ideológiai változásainak elemzése nélkül.

Szovjet munkaiskolától a javítómunka-táborokig

Az 1917-es forradalom után az orosz társadalom megújítói számára nem volt kétséges, hogy a kommunista társadalom új emberét csakis új pedagógiai módszerekkel lehet nevelni⁴. Ennek következtében a szovjet pedagógia a harmincas évekre a kommunista ideológia kiszolgálójává vált, vállalt küldetése a munkaiskola megvalósítása volt, melynek világszerte ismert képviselője *Anton Szemjonovics Makarenko (1888–1939)*⁵. Makarenko pedagógiájának középpontjában a közösen végzett munka és az öngazgató kollektíva áll, amely lehetővé teszi egyrészt a társadalom számára hasznos állampolgárok nevelését, másrészt az autonóm személyiség létrejöttét. Makarenko

2 Lőrincz J. (2015) p. 11.

3 http://hvg.hu/itthon/20170130_kekfeny_bortonorok_vertek_halalra_egy_rabot_a_kozma_utcaban (letöltve: 2017.02.10.)

4 Ez eredetileg amerikai radikális reformerek elképzelése volt, nem autentikus szovjet gondolat.

5 *Makarenko* – mint munkáscsalád gyermeke – a poltavai tanítóképző főiskolán végzett 1917-ben. Pályafutását elemi iskolai igazgatóként kezdte. 1920-ban kapta a feladatot, hogy fiatalok büncselekedeteiért számára Ukrajnában, Poltava mellett szervezzen munkatelepet. Ez a telep, amely később *Gorkij* nevet vette föl, ismertté tette Makarenko nevét. 1928-ban kénytelen volt megválni a Gorkij-teleptől, ettől kezdve a harkovi *Dzserzsinszkij kommunában* dolgozott 1935-ig. Ekkor Kievbé költözött, ahol a gyermek-munkatelepek ügyosztályának lett helyettes vezetője. 1937-től haláláig Moszkvában élt.

elvei szerint az egyén nevelése önmagában nem képzelhető el, így pedagógiájának egyik legfőbb jellemzője a *kollektívizmus*, a közösségi érdekek előtérbe helyezése. Közösségi pedagógiáját a gyakorlatba is átültetve kifejezetten fiatalkorú bűnözők számára szervezett önellátó otthonokat (Gorkij-telep és a Dzserzsinszkij kommuna), ahol a gyerekek napi 4 órát dolgoztak⁶. Kezdetben „Az erő szavához szokott gyerekek ugyanazt a társadalmi modellt működtették tovább, amiben szocializálódtak.”⁷ Makarenko hamar felismerte a minden szinten elmaradott környezet adta lehetőségeket, melyből előny kovácsolható. Saját példáján keresztül a közösség számára elérhető célt, a jobb élet lehetőségét mutatta meg neveltjeinek. „A szebb ruha, az elég étel, a ló, a műhely, a disznók, mind közös álomként fogalmazódtak meg, s együttes erővel valósultak meg. A rend első lépései a külsőségek szintjén nyilvánultak meg a telep életében: napi parancs, tisztelgés, vigyázállás, felvonulás. Ezt fejlesztették a demokratikusan önrendelkező közösség szintjére, ahol a rend a közösség érdekét szolgálja. Az osztagokra bontott diákság idővel, hogy a személyes viszonyok és érdekek ne domináljanak, napi szinten új csoportokat alkotott az aktuális munkáknak megfelelően. Így egy dinamikus viszonyokkal rendelkező, mégis stabil hovatartozáson alapuló közösség keletkezett. A telep legfontosabb kérdéseiben a tanács döntött, döntése megfellebbezhetetlen volt, legyen szó hozományról vagy vásárlásról.”⁸ Itt kell megemlíteni, hogy Makarenko neveléstani koncepciója az ötvenes-hatvanas években leegyszerűsítve, dogmává merevítve döntően befolyásolta a szovjet típusú közép-kelet európai országok iskoláinak nevelési-oktatási gyakorlatát. Pedagógiája *különös helyet foglal el az orosz-szovjet, de bátran állíthatjuk, hogy az egyetemes pedagógia történetében is. Tömegek szerették, hitték, követték, mások kritizálták katonai szigoráért, az egyéni nevelhetőség elutasításáért.* Tudományos marginalizálódásához a sztálini idősakkal, annak alapeszméivel való teljes azonosulás vádja vezetett.

A Szovjetunió megalakítását (1922 decembere) és Lenin halálát (1924. január 21.) követően 1924-ben az Összoroszárszági Központi Végrehajtó Bizottsága által kiadott első Büntetés-végrehajtási Törvénykönyv a szabadságvesztés és a javító-nevelő munka céljaként egyaránt az egyéni és az általános megelőzést határozta meg⁹, alapvető módszerként pedig a „javítómunkát” jelölte meg. A „javító” kifejezés jelzőkénti használata utalt arra, hogy a munkával történő foglalkoztatás csak javító céllal történhet. Döntő változtatást jelentett a bv. intézetek újbóli átszervezése, differenciálása is, mely a társadalmi védekezés javítóintézeteit¹⁰, társadalmi védekezés gyógypedagógiai intézeteit¹¹ és a társadalmi védekezés gyógyító intézeteit¹² *különböztette meg.*

1928-ban a Szovjetunióban meghirdették az első ötéves tervet. Mindeközben elkezdődött az erőszakos kollektívizálás, vagyis az orosz parasztság kolhozokba és szovhozokba kényszerítése. A kulákság (jelentése eredetileg: kapzsi, becstelen fa-

6 Szabó K. (2013)

7 Nemeš D. (2016)

8 Nemeš D. (2016)

9 Gláser I. (1975) p. 38.

10 Ide sorolandóak a büntető intézetek, javítómunka-intézetek, mezőgazdasági, kisipari és gyári munkatelepek, különleges elkülönítő intézetek, átmeneti javító-munka intézetek.

11 Ide tartoztak a fiatalkorú bűnözők javítómunka-intézetei, a munkás-paraszt fiatalkorú bűnözők javítóintézetei.

12 Itt megkülönböztetett gyengeelméjű, gümőkóros és más betegségben szenvedő letartóztatottak telepét, elmegfigyelőket és kórházakat.

lusi nyereszkesedő, később módos parasztság) teljes felszámolását Sztálin nem csak gazdaságilag és politikailag, hanem fizikailag is értette: a kollektivizálás során 11 millió kulákot telepítettek ki, akik közül több mint egy millióan pusztultak el. Miután a nép ellenségeit szállító futószalag teljes kapacitással kezdett dolgozni, felmerült a kérdés, hogy mi legyen ezzel a hatalmas embertömeggel.

A 30-as évekre erősödött fel az a tézis, mely alapján a büntetésre mint „támadó” fegyverre tekintettek a bűnözés elleni harcban. Nem volt véletlen, hogy inkább a szigorú megtorlást és fegyelmezést alkalmazták a nevelő-átnevelő tevékenység helyett.¹³ A végrehajtás rendszerét újra átgondolták, az átalakítást követően ismét felbukkanó börtön végrehajtási forma csak csekély hányadát adta a büntetés-végrehajtási intézeteknek. Javítómunka-telepeken helyezték el az 1–3 évi szabadságvesztésre ítéltet, Pál László szerint: „A nevelői tevékenység ezekben az objektumokban bontakozott ki leginkább. Bevezették az önkormányzatokat, nagy gondot fordítottak az elítéltek aktivizálására.”¹⁴ A javítómunka-telepeknél lényegesen nagyobb számban létesültek – a később gulag jelzővel illetett – javítómunka-táborok, ahol szigorú rendszabályok és csekély kedvezmény várta a 3 évet meghaladó ítélettel ide érkezőket.

Az 1930-as évekhez köthető gulag¹⁵ létrejötté egy sajátos kettősségből táplálkozik, a kialakulásáért felelős politikai és gazdasági érdekeket nehéz egymástól szétválasztani. A politikai szempontok világosak voltak: „A régi bolsevik gárda és az értelmiség megsemmisítését az a törekvés diktálta, hogy a társadalomba beleoltsák a félelmet a rendszerrel szemben; ez megkönnyítette az irányítást felette. Ily módon a represszió részben hatalomtechnikai jelenség volt.”¹⁶ A gulag létrejöttének gazdasági vonatkozásait az 1924-es Büntetés-végrehajtási Törvénykönyvbe korábban már belefoglalták: „Valamennyi javító-nevelő intézmény köteles az ott fogva tartottak munkájával fedezni önköltségeit, nem tévesztve szem elől ugyanakkor a nevelési célokat.”¹⁷ Jól látható, hogy tudatosan készültek arra, hogy az egész büntető-szisztémát bekapcsolják az ország gazdaságába. A gulag gazdasági rendszerének középpontjába a termelékenység és a hatékonyság elveit állították.

A Büntetőtörvénykönyv 1926-os módosításának egyetlen, és azóta is hírhedt cikkelye, az a bizonyos „ötvennyolcas” terelte később emberek millióit a gulag fogságába. Szolzenyicin így ír erről: „Valóban nincs az égvilágon olyan vétség, szándék, cselekedet vagy mulasztás, amelyet meg ne lehetne torolni az Ötvennyolcas Cikkely széles tenyerével”¹⁸. Az „ötvennyolcas” sem a politikai, de még az államellenes vétségek fejezetéhez sem tartozott, hanem a közönséges büntényesek csoportjába sorolta megszegőit, akik a „nép ellenségének” soraiba tartoztak. Már az első pontjából megtudhatjuk, hogy ellenforradalminak minősül minden olyan tett és mulasztás, mely a hatalom gyengítésére irányul. Majd sorban követi egymást még tizenhárom pont, mely büntetni rendeli a fegyveres felkelést és a hatalom megragadását, más országnak nyújtott segítséget, kémkedést és ipari/gazdasági rongálást, terrort, a diverziót (rombolás, kártevés); a szovjet hatalom elleni propagandát vagy agitációt, a feljelentés

13 Lőrincz J. (2006) p. 7.

14 Pál L. (1972) p. 60.

15 Glavnoje upravlennyje ispravitelno-trudovih lagerej, azaz Javítómunka-táborok Főigazgatósága

16 Harmat Á. P. (2015)

17 Harmat Á. P. (2015)

18 Szolzenyicin A. (1989) p. 65.

elmulasztását és végül a szándékos kötelezettségszegést.¹⁹ Természetesen minden lehetséges eszközt megragadtak arra, hogy mindezt a legtágabban értelmezzék. Így követtek el súlyos bűncselekményeket a végtelenül legyengült és munkára alkalmatlan munkatelepeken raboskodók, az idegen országban fogságba esett katonák, a Szovjetuniótól elszakadni vágyó észti, lett, litván és ukrán nacionalisták; egy féltékeny férj, aki felpofozta párttag ismerősét és kolhoztagok, akik nem teljesítették az előírt számú munkanapot. Az évek során a büntetések és a büntetési tételek tovább szigorodtak „Nyakló nélkül ültették le a népet egy kalászáért, egy uborkáért, két szem krumpliért, egy szál forgácsért egy karika cérnáért – mindenért tíz évre. A tíz év hamarosan kevésnek bizonyult, 1947. júniusától kezdve az un. „negyedszázadost” a humanitás nevében eltörölt halálbüntetés helyett vezették be.”²⁰

A II. világháborút követően a politikai rendszer védelme a büntetőjognak és a végrehajtásnak egyaránt legfontosabb feladatává vált. Sztálinnak az osztályharc folyamatos éleződéséről szóló teóriája megalapozta a következtetést, miszerint a politikai rend ellen fellépők vagy a tételezett gazdasági szabályok megsértői a nép ellenségei, tehát: a büntetőjog legkeményebb szigorára érdemesek. Az osztályharcos felfogás nem tűrte a garanciákat, a büntetőjognak a polgári szabadságjogok tiszteletben tartására épülő konstrukcióját.²¹

Az '50-es évekre már nyilvánvalóvá vált a gulag gazdasági csődje, melyet leginkább a felduzzasztott adminisztrációra lehet visszavezetni. Mégis, csak 1953-ban, Sztálin halálát követően állították le az egész országot félelemben tartó repressziót. S miképpen beindításának is létezett egy gazdasági szempontja, így leállításának is egyik oka azon tény felismerése volt az államvezetés részéről, hogy gazdasági szempontból a gulag kimerítette önmagát. Történészek szerint a több mint ötven szovjet javító-munkatáborban, mintegy 13–18 millió ember raboskodott. A rabságot a becslések szerint mintegy 7 millió ember nem élte túl. A gulag-táborokat megjárta – főként magyarországi, kárpátaljai és szlovákiai – magyarok számát mintegy 600 ezerre becsülik. Sztálin halála után a munkatáborok rabjainak száma jelentősen csökkent. A gulag-rendszert hivatalosan 1960-ban szüntették meg.

A konszolidáció időszaka

A Szovjetunióban az '50-es évek végén fogalmazódott meg hivatalosan is az az igény, amely előrevetítette az össz-szövetségi büntönügy alapjául szolgáló büntönügyi kódex kidolgozását, mely alapelvi szinten kifejezésre juttatja az *elítéltek átnevelésének* konkrét formáit és feltételrendszerét.²²

A korszak szovjet elméleti szakemberei – D. N. Szmirnov és Sz. G. Novikov²³ – kiemelték, hogy olyan büntönrendszer kialakítása szükséges, mely rendjét és mód-

19 Szolzsenyicin A. (1989)

20 Szolzsenyicin A. (1989) p. 89.

21 Mezey B. (2004) p. 325.

22 1958-ban jelentek meg a szovjet össz-szövetségi Btk. alapelvei, melyet a '60-as években követett az egyes köztársaságok büntetési rendszerét szabályozó törvények kibocsátása.

23 D.N. Szmirnov és Sz.G. Novikov: A szovjet büntönügyi jogszabályok elméleti alapjai. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 4. szám Id: Gläser I. (1975)

szeroit tekintve a legjobban segíti a büntetési cél elérését, az átnevelést a cél eléréséhez vezető módszerként jelölték meg. Továbbá hangsúlyozták, hogy a szabadságvesztést töltő elítélt jogi helyzetének szabályozása nélkül sérül a végrehajtás törvényességének garanciája: „*Nem engedhető meg tehát a büntetés-végrehajtás rendjében, a börtön-szervek működésében semmiféle önkény.*”²⁴ A bűncselekményt elkövető személyek megjavítása és átnevelése alapvető eszközeinek a következőket tekintették: az elítéltek részvétele a munkában, a börtön belső rendjének és fegyelmének megtartása, illetve a politikai-átnevelő tevékenység²⁵ mellett oktatást és a képzést.²⁶ A politikai nevelő-módszer fontos eszközeinek és a javulás mércéjének tekintették az elítéltek mozgósítását, közösségi programokon történő részvételét és az ott tanúsított aktivitást.²⁷ Az átnevelés fontos eszközeként tartották számon az oktatást, melynek két irányát jelölték meg: a mindenki számára kötelező általános iskolai oktatást és szakmai képzést.

A sztálini büntetőpolitika magyarországi hatásai

A büntetőjogi szabályozás alapját 1945 után a kibocsátását követően többször módosított és kiegészített, de még mindig hatályban lévő Csemegi-kódex²⁸ adta. Ehhez csatlakoztak a büntetőjogi rendelkezéseket tartalmazó csekélyebb fajsúlyú, hatályban tartott további törvények, valamint az újonnan hozott különféle szintű jogszabályok²⁹. A szovjetek által kikényszerített koalíciós kormányban a – belügyi tárcát és a fegyveres rendfenntartó szervezetek feletti ellenőrzést megszerzett – kommunista párt erős szovjet befolyásoltsága már igen korán megmutatkozott. Az 1945-től különbözősággént létrehozott népbíróságok³⁰ elsődleges feladata volt, hogy a „népelnymó rendszer vezetőinek és támogatóinak felelősségre vonása megtörténjék, ezért szükségessé vált változtatni a büntető rendszeren. A fegyház és börtön fokozaton kívül megjelent az internálás és a kényszermunka büntetés³¹. A rövid ideig főbüntetésként is létező internálás³² időtartama az internált „magaviseletén” múlott, mivel a tábor parancsnoka a fogvatartást további hat hónapra meghosszabbíthatta³³.

Az internálás jogintézményét hamarosan kiemelték a büntetési rendszerből, és rendőri kényszerintézkedéssé változtatták, lehetővé téve ezáltal, hogy az elnyomás egyik legfontosabb eszközévé váljon.

24 Gláser I. (1975), p. 50.

25 A politikai nevelőmunka területén az alábbi feladatokat határozták meg: a munkához való becsület viszony kialakítása, a törvények tiszteletére és pontos betartására nevelés, a szocialista tulajdon iránti gondosság fokozása, az együttélés szabályainak tiszteletben tartására nevelés, az öntudat fejlesztése, a kulturális színvonal emelése, a hasznos kezdeményezőkéesség növelése.

26 1969. november 1-jén lépett hatályba a Szovjetunió büntetés-végrehajtási törvénye

27 Pál L. (1976) p. 117.

28 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről

29 Mezey B. (2004) p. 208.

30 81/1945. ME. sz. rendelet a népbírászkodásról

31 Erre a célra kijelölte a férfiak számára a Budapesti Országos Gyűjtőfogházata, a Szegedi Kerületi Börtönt, a nők számára pedig a Máriaosztrai Országos Büntető Intézetet.

32 1945. május 1-jéig

33 Lőrincz J., Nagy F. (1997) p. 37.

A korszakra jellemző másik fontos jogintézmény a kényszermunka büntetés, mely kiszabható volt életfogytig vagy határozatlan ideig³⁴. Különös módon első nyoma a *szovjet mintára épülő nevelésfelfogásnak* az 1946-os végrehajtási szabályozásban³⁵ bukkan fel, amely a büntetés megtorló jellege mellett lényegében nevelési feladatokat is előírt. Az ország romba döntésében való közreműködés miatt kényszermunkára ítélt rabok elsődleges feladata az újjáépítésben való részvétel volt, de új elemként jelent meg annak szándéka, hogy a szabadságvesztés során az elítéltet alkalmassá tegyék a beilleszkedésre. A korszaklem értelmében felvilágosító oktatásokon keresztül kívánták megvalósítani a fogvatartottak demokratikus nevelését. Mindezzel párhuzamosan a valóság ellentmondásos képet mutatott. A kényszermunka megvalósítását – az elítéltek kijelölt intézetekben történő elhelyezését – már a kezdetektől a komoly férőhelyhiány akadályozta. Bár a kényszermunka-büntetés kiszabása nem vált uralkodóvá³⁶, mégis sötét árnyként vetült a végrehajtó hatalom megítélésére. *„Ries István igazságügy-miniszter 1949 őszén csalódottan nyilatkozott a munkatáborok felállításának elmaradásáról, ennek egyik okaként – sajátos módon – a háború előtről visszamaradt börtönszemélyzet alkalmatlanságát jelölte meg, amely nem eléggé „rátermett” a táborserű, nyitottabb feltételek közötti fokozottabb éberséget és megbízhatóságot igénylő munkavégzésre.”*³⁷

Trójai faló a börtönökben

A 20. század második felét jellemző kommunista pártegyeduralom a társadalom minden szegmensét ellenőrzése alá kívánta vonni. A Magyarországon működő politikai rendőrséget a II. világháború végét követően, kommunista irányítással és szovjet ellenőrzéssel szervezték meg. Az új szervezetnek egyetlen célja volt: a kommunista párt hatalmi érdekeinek feltétel nélküli szolgálata. Az államhatalom hierarchiájában feltűnően gyors karriert befutva³⁸, hamarosan országos hatáskörű szervvé nőtte ki magát. Kezdetben ÁVÓ-ként³⁹, majd az 1948-as átszervezést követően BM ÁVH⁴⁰-vá válva kizárólagos belügyminiszteri irányítás alá rendelve tovább folytatta metamorfózisát, hogy 1950 januárjától – Államvédelmi Hivatalként – önálló országos hatáskörű főhatósággá váljék.

A büntetés-végrehajtás jogszabályokhoz köthető működésének felmorzsolódását tovább fokozta az a tény, hogy 1949-től megkezdődött az osztályjellegű proletárdiktatúra elnyomó szerepét támogató sztálini büntetőpolitika térhódítása. Ehhez járulhatott az is hozzá, hogy az ÁVH 1950-es átszervezését követően, korábbi feladatai

34 Végrehajtásának szabályait a 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet állapította meg.

35 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet

36 Lukács Tibor gyűjtése alapján a népbíróóságok 1949. január 31-ig 22 642 személyt ítéltek el, ebből 2208 esetben döntöttek a kényszermunka büntetés mellett. Id: Lőrincz J.-Nagy F. (1997) p. 37.

37 Lőrincz J., Nagy F. (1997) p. 37.

38 1945-46-ban Budapest rendőrkapitányának egyik alárendelt osztályaként kezdte meg működését.

39 Az ÁVH jogelődjének az ÁVÓ (Magyar Rendőrség Államvédelmi Osztálya) megalakulása az 535.059/1946. MM sz. rendelet alapján 1946 őszére tehető.

40 Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága-ként működött tovább a 288.009/1948. BM sz. rendelet értelmében.

mellett felvállalta a hírszerzés, a polgári és katonai elhárítás, a határőrség, az idegenrendészet és a belső karhatalom irányítását is. Témánk szempontjából kiemelten fontos, hogy a kényszermunkatáborok és internálótáborok átkerülését követően új feladatként *felügyeletet gyakorolhattak a büntetés-végrehajtás egy része felett is*. 1950-től megvalósult a pokol, különösen az ÁVH által átvett börtönökben és körletrészekben (Fő utcai Pestvidéki Fogház, Mosonyi utcai dologház, Markó u. II. és III. emelete, budapesti Gyűjtőfogház, Váci Országos Börtön, Kalocsa, Márianosztra) – ahogy a korabeli visszaemlékezésekben olvasható. Több ezer embert tartottak fogva és az inkvizíciót megszegyenítő módszerekkel kínoztak meg. Sokakat halálukig vertek, másokat elektromos fejbúrák segítségével sokkoltak, illetve intravénásan injekcióztak be megfélemlítés gyanánt és a családjuktól való teljes elszigetelés is jellemző volt. Rendszerünkben aránylag rövid ideig tartott az ÁVH szervezetszerű jelenléte (1950-1956), mégis hatása kitörölhetetlen, mivel több szinten formálta és befolyásolta a büntetés-végrehajtás működését.

Az idősakra jellemző sajátos bírói mérlegelés lehetővé tette a „társadalomra veszélyesség csekély fokának megállapítását” akár a büntetés kiszabásának mellőzésével, de módot adott a politikai nyomás érvényesítésére az „osztályellenesség” veszélyességének értelmezésével⁴¹. Ennek következménye a végrehajtást is befolyásolta, mivel a politikai és köztörvényes elítéltek szabadságvesztés-büntetését elkülönítve vagy külön intézetekben hajtották végre. Erősen túlzónak tartjuk Pál László interpretációját, miszerint a köztörvényes bűnözők és a politikai elítéltek a végrehajtás és a személyzet⁴² szempontjából egyaránt hermetikusan el voltak zárva egymástól, ezért *„büntetés-végrehajtási problematikájuk külön értékelést követel”*⁴³, bár erről az idősokról szóló sajátélményen alapuló visszaemlékezések tekintetében is igen nehéz vizsgálni, hogy hogyan hathatott egymásra a két rendszer párhuzamos jelenléte. Csak a katonai szervezetek természetének ismeretében bízva juthatunk arra a következtetésre, hogy e szoros egymásra hatásban az ÁVH volt a domináns tényező. Ezt a lehetőséget támasztja alá az a tény, hogy az intézetek személyi és szervezeti rendszerét végtelen alapossággal formálta saját képére a rendszer. Az 1949 és az 1950-es évek során a személyzetet világnézeti szempontból megszürték, a vallásosság bűnében leledzőket vagy a régi rend híveit lecserélték. *„A képlet – a börtönlelkészi státus megszűnésével és a politikai tisztek megjelenésével – leegyszerűsödött: személyzet és foglyok politikai ellenfelekként álltak egymással szemben.”*⁴⁴ Fehérváry⁴⁵ a „börtönök hiénáiként” emlegeti a politikai tiszteket, akik képzettebb ÁVH-s tisztek közül kerültek kiválasztásra. Estók tanulmányában⁴⁶ intézetenként 1-3 politikai tiszt vagy tiszthelyettes vezényleseről tesz említést, akik hivatalosan a parancsnokok támogatásával voltak megbízva. Ezzel szemben elsődleges feladatuk közé tartozott a besúgóhálózat kiépítése, a rabok hangulatának, viselkedésének és politikai beállítottságának figyelemmel kísérése, ellenőrzése. Beszólásuk volt a bentlakók életé-

41 Mezey B. (2004) p. 329.

42 Az ún. politikai börtönök felügyelőszemélyzetét és őrségi állományát csak az Államvédelmi Hatóság tagjai láthatták el.

43 Pál L. (1976) p. 161.

44 Tamáska P. (2006) p. 32.

45 Fehérváry I. (1990) p. 133.

46 Estók J. (2013) p. 45.

nek minden részletébe, jelentésüket közvetlenül az ÁVH központjába továbbították, gyakran a börtönparancsnok megkerülésével. Mindennek okán a politikai tisztek a börtönparancsnok szintjével megegyező politikai irányítási és döntési hatalomra tettek szert.

A szigorítások hatására az új típusú börtönök embertelen végrehajtási helyekké váltak. Mindennapos egyéni és tömegverésekkel⁴⁷ tarkított, gyakran alkalmazott alagsori, nyirkos és sötét büntetőköretekkel tovább nehezítették a szabadságvesztés elviselését. A sötétzárka elviselhetetlen körülményei mellett megtalálható volt az ún. kurtavas (láb és a kézfejek összebilincselése) alkalmazása, mely egészen 1953-ig hivatalos fenytőeszkozként szerepelt a végrehajtásban. 1950 tavaszán arra a sztálini sugallatra, hogy a III. világháború a küszöbön áll, a hatalom rács mögé kényszerítette mindazokat a „reakciós, osztályidegen, megbízhatatlan, népellenes” elemeket, akik egy esetleges háború esetén a nép ellen fordulhatnak. A későbbiekben így kerültek börtönbe politikai üldözötként a kuláknak kikiáltott középparasztok, pártönkivüli értelmiségiek, diplomások, köztisztviselők ezrei és dinasztikus családok leszármazottai. Az elkövetett bűncselekmény szerinti differenciálás egyet jelentett a társadalomra való veszélyesség vizsgálatával. A közvetlenül a politikai eliteltekkel foglalkozó öröket aluliskolázott, igen szegény és megvesztegethető csoportként jellemzik visszaemlékezéseikben a volt fogvatartottak. Az „egészséges bizalmatlanság” ellenére kialakuló nem hivatalos és meg nem engedett egymásrautaltság eredményeként még a legnagyobb terror idején (1950-53 között) is voltak örök, munkavezetők, akik híreket továbbítottak, titokban újságot csempésztek be és arra bíztatták a rabokat, hogy ne adják fel a reményt.⁴⁸

Ezzel párhuzamosan a büntetőjog átpolitizálása, a büntető rendszert érintő szovjet mintára történő átalakítások éles konfliktusba kerültek a hagyományos, normatív szellemű büntetőjogot tartalmazó Csemegi-kódexszel. A „szocialista jogfejlődés” és a megváltozott hatalmi viszonyok egyre inkább sürgették az új büntető törvénykönyv kidolgozását, de legalább a büntetőjog általános részének, a legfontosabb szovjet elvek szerinti kodifikálását⁴⁹. Az 1951. január 1-én hatályba lépett 1950. évi II. törvény általános része (továbbiakban Bt.) egy új korszakot nyitva alapvető változást eredményezett a büntetés rendszerében. Ezzel tudomásul kellett venni, hogy a történelem kényszerítő ereje a Csemegi-kódex úri konflisából egy Sztalinyec traktor nyergébe ülteti át a jogászokat. Ezzel lehetővé vált a jogi gondolkodás további deformálódása, a sztálini büntetőpolitika hatalomátvétele előtt minden ajtó nyitva állt.⁵⁰ A Bt. teljesen új elveket meghonosítva, a bűncselekmény felfogásának középpontjába a társadalomra veszélyes cselekményeket helyezte, melyet a jogalkalmazók már egyszerűen transzformálhattak át az osztályszempontú megítélés érvényesítésére. A Bt. az egységesítés szellemében egyfajta szabadságvesztést ismert: a börtönt⁵¹. Megszün-

47 A raboknak a folyosón két sorban felállított örök között kellett végig futniuk, akik derékszíjjal és vaskos fahasábokkal ütötték őket.

48 Fehérvári I (1990) p. 34.

49 Mezey B. (2004) p. 329.

50 Pallo J. (2017) p. 113.

51 1950. évi II. törvény indoklása a büntetőtörvénykönyv általános részéről (Igazságügyi Közlöny 1950. évf.), 32.§. magyarázata értelmében a szabadságvesztés büntetés sokaságát feleslegesnek és károsnak ítélték, mivel megnehezíti a gyakorlati megvalósítást.

tetett mindenféle fokozatosságot, mivel eltörölte a fegyház és a fogház intézményét. Alapvető célként jelölte meg a dolgozó nép védelmét, az elkövetők megjavítását és nevelését⁵². A Btá.-t követő törvényerejű rendeletben⁵³ (továbbiakban Btáé.) szerepelt először a végrehajtás feladatáért megemlítve a nevelés, amelyet ezidáig ilyen formában egyetlen jogszabály sem fogalmazott meg⁵⁴. Az új rendszer a társadalomra veszélyesség szempontjából történő osztályozást maga mögött hagyta, mivel egyedül csak az osztályellenesség megítélésére koncentrált. A klasszikus büntetés-végrehajtási tevékenység célcsoportját alkotó köztörvényes elítéltek heterogén közösségének vonatkozásában a szabályok és a velük való bánásmód egységesítését tűzte ki céljául. A büntetés-végrehajtási intézetek differenciálását csak néhány szükséges szempontból tartotta fenn: megtörtént az igazgatás szerinti⁵⁵, a nemek szerinti, az egészségügyi állapot szerinti és a munkáltatás jellege szerinti elkülönítés.

1951 végétől indul az az időszak, melyet a magyar-országi állampolgárságú *Garasin Rudolf* (1895-1969) neve fémjelez. Életútjának hármas prioritása – nyomdász gyökerei, politikai meggyőződése és vonzódása a katonai szellemiséghez – predesztinálta arra, hogy a büntetés-végrehajtás első országos parancsnokává váljon. Már 1918-ban belépett az Oroszországi Kommunista Pártba. Hosszú évekig élt a Szovjetunióban, ahol egyetemi tanulmányait követően a moszkvai papíripari tröszt vezérigazgatójaként, majd a Könnyűipari Minisztérium főosztályvezető-helyetteseként dolgozott. A moszkvai népfelkelők Lenin hadosztálya első gyalogezredének helyettes parancsnoka volt 1941 júliusától, majd sebesülése után az egyik szibériai katonai építkezési osztag vezetője lett. A Hadügyi Népbiztosság Politikai Főcsoportfőnökségén partizáncsapatok szervezésével bízták meg 1943-tól. A 4., majd a 2. Ukrán Front parancsnokságához tartozó partizánosztagok iskolájának a parancsnokaként tevékenykedett 1944 szeptemberétől. 1951. november végén végleg hazatért, de már 1949-től részt vett a magyarországi táborrendszer kialakításában.

A börtönügy felügyeletére alakult meg az Igazságügyi Minisztérium VI. főosztálya, más néven a Büntetés-végrehajtási főosztály Garasin irányításával⁵⁶. A hatalmi politika teljesebb koncentrációjának következményeként a büntetés-végrehajtás irányítása – szovjet mintára – kikerült az Igazságügyi Minisztérium szervezetéből⁵⁷. Gerő Ernő első belügyminiszteri parancsával kinevezte az újjáalakult Belügyminisztérium központi szerveinek vezetőit: 31 főből 27 ÁVH-s, ketten rendőrtisztek, egy-egy fő pedig a légoltalom, illetve a büntetés-végrehajtás vezetője lett⁵⁸. A látszat ellenére nem a Belügyminisztérium kebelezte be az Államvédelmi Hatóságot, hanem mindez fordítva történt. Garasin Rudolf az egységesített BM megalakulásakor⁵⁹, 1953. július

52 1950. évi II. törvény 50.§.

53 1950. évi 39. sz. törvényerejű rendelet (Btáé.) 28. §.

54 Gläser I. (1975) p. 144.

55 A börtönök igazgatás szempontjából négy csoportba tartoztak: országos börtönök, megyei börtönök, körzeti börtönök és járási börtönök.

56 Estók J. (2013) p. 43.

57 A Minisztertanács 2033/10/1952. sz. határozata értelmében.

58 Horváth A. (2011)

59 Az 1950-től önálló szervként működő Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériummal való összevonásáról 1953. július 7-én hozott 500/6/1953. sz. MT határozatot nem hozták nyilvánosságra, így erről a közvélemény nem tudhatott, annál is inkább, mivel az államvédelmi rendfokozatok az 1956-os forradalom leveréséig használatban maradtak.

22-én büntetés-végrehajtási ezredesként a Börtönügyi Osztály vezetője lett, amely szeptember 2-től BM Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságaként működött⁶⁰.

A parancsnokság feladata volt az előzetes letartóztatásba helyezett személyek fogva tartása és a bíróságok által kiszabott büntetések végrehajtása, valamint a büntető intézetekben szabadságvesztésüket töltő elítéltek őrzése, operatív ellenőrzésük megszervezése. Hatáskörébe tartozott továbbá a kiképzés, a büntetés és felügyelet közvetlen irányítása és ellenőrzése, valamint az egyes büntetőintézetek irányítása és ellenőrzése. Garasin a büntetés-végrehajtás szervezeti vezetőjeként 1952-től már a Belügyminisztérium Büntetés-végrehajtási Főosztályát vezette. A rabmunkáltatás megszervezésére az IM Gazdasági Igazgatóságából alakult meg a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) az elítélt munkáltatás legfőbb szerveként. Önállóságát 1960-ig tarthatta meg, mikor korábbi formájában a nevelési szempontok érvényesülésének akadályává vált.

A magyar gulag

Hazánkban a második világháborút követő években egyre inkább felértékelődött a szabadságelvonással járó büntetések keretében végzett rabmunkáltatás. Az ország újjáépítése mellett olyan büntetőpolitikai szándék rajzolódott ki, melynek a modellje kísértetiesen hasonlított a szovjet javító-nevelő munkatáborokra. 1946-ban rendeletbe⁶¹ foglalták az elítéltek újjáépítésben végzett kötelező munkáltatását, mely összhangban volt a már említett kényszermunka büntetés bevezetésével. A szigorított dologház végrehajtási rendje szerint érvényesülő fogvatartás során a napi munkaidőt 10 órában határozták meg, heti rendszeres foglalkozásként írták elő a hétfégi felvilágosító előadásokon való részvételt, valamint a heti egyszeri istentiszteleten történő megjelenést. A végrehajtást felügyelő hatóságok az ellenőrzések során kitértek az elítéltek demokratikus nevelésének intézeti értékelésére is⁶². A hangzatos elvek és a nevelés fontosságának deklarálását árnyalja az ismert tény, mely szerint az eltorzult büntetőpolitika néhány év múlva elítéltek tízezreit zúdította a börtönökre.

A börtönmunkáltatási szervezet átalakításához az igazságügyi kormányzat már 1947-48-ban megfelelő ideológiai, büntetőpolitikai koncepcióval rendelkezett. Az 1947-ben meginduló tervgazdálkodás, a hároméves terv alapján létrehozott csúcsszervezet, a Tervgazdasági Tanács és Tervhivatal hatáskörét kiterjesztették a büntetés-végrehajtásnál folyó termelés elvi irányítására is. A szovjet javítómunka-táborok példája nyomán meggyőződéssel hittek abban, hogy a rabmunkáltatás egész iparágak termelési mutatóit lesz képes befolyásolni⁶³. Az igazságügyi kormányzat számára nyilvánvalóvá vált, hogy az intézethálózat befogadási képessége nem megfelelő, és csekély a rendelkezésre álló munkahelyek száma, ennek kiküszöbölésére 1949-ben megkezdődött az ún. nyitott végrehajtási helyek kialakítása. 1952 végére Garasin a büntetés-végrehajtás éléről irányította a kényszermunkatáborok és börtönök ter-

60 Gyarmati Gy., Palasik M. (2013) p. 222.

61 320/1946. sz. ME rendelet

62 Parádi J. (1996) p. 148.

63 Parádi J. (1996) p. 141.

melését. Ebben az időszakban az ország minden területén megtalálhatóak voltak a gyárak, üzemek, bányák és egyéb építkezések mellé telepített őrparancsnokságok és munkahely-parancsnokságok⁶⁴.

Az időszak legfőbb jellemzője volt, hogy egységes gyakorlat nélkül működtek a büntetés-végrehajtás intézményeit. Mivel a különböző rendeletek, utasítások áttekinthetetlenek és ellentmondásosak voltak, eluralkodott az önkényes végrehajtás: ahány börtön, kényszermunkahely, annyi szokásjogon alapuló eljárás, ami a visszaélések melegágyának bizonyult. Recsk⁶⁵ első parancsnokának (Fórizs Béla áv. százados) személyéhez kötik a gúzsbakötés bevezetését, az ún. „félkaja” büntetésnek nevezett ételadag megvonást, az önkényes büntetőbrigád alkalmazását, és az ő nevéhez fűződik a földbe ásott vizes bunker, melyben napokat töltöttek el büntetésből a táborlakók. A szakirodalmi forrásokból arra lehet következtetni, hogy az 1948-49-ben meginduló represszív büntetőpolitika következtében 1951 végére a hazai büntetés-végrehajtás intézeteiben 46 ezerre nőtt az elítéltek, letartóztatottak, internáltak létszáma, amely 1952 decemberére 76 ezerre duzzadt.⁶⁶

Sztálin halálától az '56-os forradalomig

A Sztálin halálát⁶⁷ követő politikai sokkhatás érzékelhető volt a büntetés-végrehajtás működésében is. A kutatók által 1956-ig tartó „Janus arcú”-ként emlegetett időszak tele volt megkezdett, de be nem fejezett változtatásokkal. Megszüntették az internáló táborok rendszerét és a rendőrhatalom alá helyezést, moszkvai mintára amnesztiát hirdettek, mely több mint 15000 fő szabadulását jelentette. A korábbi büntetőpolitika megenyhült és megkezdődött a kommunista politikai elítéltek rehabilitációja. A bebörtönzöttek létszáma⁶⁸ 1954 végére a nagyarányú amnesztiát követően mintegy 50 ezer főre csökkent. 1955 nyarától kezdődött meg a nyitott munkahelyek felszámolása, melynek következtében az elítéltek többsége újból hagyományos zárt intézetekbe került. Hajlandóság mutatkozott arra, hogy a politikai vezetés az ÁVH hibáit mérlegelje, leváltsa és felelősségre vonja a hatáskörüket túllépőket, és kimondja azt, hogy más utat kell keresni a szocialista törvényesség megteremtéséhez.

1954-ben Ács Ferenc bv. ezredes a BM Kollégiuma elé terjesztette lesújtó jelentését: „*Olyan jelentést nem tudok hozni, amely a valódi helyzetet tükrözné. Ennél a helyzet rosszabb!*” A fegyelmi ügyek, bűncselekmények, törvénytértések száma folyamatosan emelkedett, akárcsak a korrupció, az erkölcstelenség és az ittasság megnyilvánulásai.⁶⁹ A Belügyminisztérium új vezetése csak 1954 elején döbbsent rá, hogy

64 Dolgoztak ipari létesítmények építkezésein (például: Csepel Művek, Ajka, Oroszlány, Almásfüzitő); középületek létesítésében (például: miskolci és veszprémi egyetem); bányákban (például: Tatabánya, Recsk, Várpalota, Komló).

65 1950 júliusától 1953 októberéig működött kb. 1300-1500 fővel.

66 Lőrincz J. (2007) p. 74.

67 1953. március 3.

68 Lőrincz József megállapításait figyelembe véve elmondható, hogy bár az 1948-tól 1956-ig kiszabott szabadságvesztés-büntetések számára vonatkozó adataink hiányosak, de az tudható, hogy a leggyakrabban alkalmazott büntetés 75%-a börtön volt.

69 Ilkei Cs. (2013) p. 7.

a büntetés-végrehajtásnak nincs egységes törvényi szabályozása, a régi rendeletek, utasítások áttekinthetetlenek, ellentmondásosak, nincsenek összehangolva.⁷⁰ „Az intézmények értékelésénél a minisztériumi vezetők mindig mostohán minősítettek, kevés jó szavuk volt, mintha egyesek rossz lelkiismerete dolgozott volna tudat alatt, eltussolva saját felelősségüket. Pedig csak a gyilkos büntetőpolitika lecsapódásának helyszínei voltak, viszonylag a legnagyobb nyilvánosság előtt, árulkodva a megközelíthetetlen kínzókamrák titkairól és azok szemmel látható következményeiről.”⁷¹

A szocialista törvényesség megteremtése megnyilvánult a végrehajtás látszólagos törvényességének erősítésében is, elfogadták a 4 évvel korábban hatályosult Btá. elmaradt végrehajtási szabályozását⁷². „Az 1955-ben megjelent Büntetés-végrehajtási Szabályzat – szigorúan belső használatra – rögzítette, hogy a szervezet fő feladata a biztonságos őrzésre és a gazdaságos elítélt munkáltatásra irányul, ám emellett a letartóztatottak nevelésére is tartalmazott előírásokat, ezek azonban a személyzet ellenállása miatt (szükségtelen liberalizmusnak tekintették) csak papíron maradtak.”⁷³ Az elvek és a gyakorlat a feltételek és szemlélet vonatkozásában ellentmondásban álltak egymással. „A szocialista pedagógia alapvetően kollektivistá vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával.”⁷⁴ Az ezt követő 1955. novemberi párthatározat újfajta politika irányelveket fogalmazott meg, melynek lényege abban mutatkozott, hogy markáns különbséget tettek a végrehajtás során az ellenséges elemek, a visszaesők, a veszélyes elkövetők csoportja és kisebb vagyon elleni, tiltott határátlépést elkövető hatóság elleni erőszakért fogva tartott és izgatás miatt bekerülő fogvatartottak között.⁷⁵

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején – mint minden klasszikus forradalomban – a tömeg hatékonyan lépett fel a bebörtönzöttek kiszabadítása érdekében. Egyes források adatai szerint október 30-áig közel 10 ezer rab szabadult, melynek harmadrésze volt politikai fogvatartott.⁷⁶ Az 1956-os forradalom egyik követelése a hírhedt Államvédelmi Hatóság megszüntetése volt. A látszat kedvéért 1956. november 27-én elrendelték⁷⁷, hogy a volt ÁVH-sokat 1956. december 1-ig el kell bocsátani a Belügyminisztérium állományából, illetve december 31-ig felül kell vizsgálni az államvédelem minden tagjának tevékenységét. A szándék zökkenőmentes végrehajtását végül megakadályozta a szovjet intervenció, az állomány mégis szétzilálódott. A titkos operatív munkával foglalkozók közül többen folytatták fedett tevékenységüket, mások illegalitásba vonultak, titkos objektumokban, rokonoknál, ismerősöknél bújtak meg vagy a Szovjetunióba menekültek⁷⁸. 1956 utolsó napjaiban a hazai börtönökben lévő fogvatartottak száma 5365 fő volt, a Belügyminisztériumot átszervezték, 14 nagyobb szervezeti egység alakult, melyből a XI. egység a Büntetés-végrehajtási

70 Ilkei Cs. (2013) p. 132.

71 Ilkei Cs. (2013) p. 135.

72 Minisztertanács 1105/1954. sz. határozata, mely elrendelte a börtönügyet átfogóan rendező szabályzat kiadását.

73 Mezey B. (2004) p. 338.

74 Ruzsonyi P. (2014) p. 211.

75 Gláser I. (1975) p. 154.

76 Parádi J. (1996) p. 164.

77 December 30-án, az 1956. évi 35. sz. tvr.-el „hivatalosan” is megszüntették az Államvédelmi Hatóságot.

78 Horváth A. (2011) p. 22.

Parancsnokság lett. Új fejezetet nyitva, megkezdődött a büntetés-végrehajtás Kádár-korszakhoz köthető újabb 33 éve.⁷⁹

A nevelési szolgálatok megalakulása

A mai büntetés-végrehajtási reintegrációnak nevezett tevékenység szocialista gyökerei nehézkesen és igen lassan tudtak megkapaszkodni az 50-es évek terméketlen talajába. Hiába deklarálta feladatként a büntetőpolitika, erős ellenállásba ütközött, így a nevelésközpontú feladatmeghatározás csak papíron létezett, sosem hatolt a végrehajtási gyakorlat mélyére.

A büntetés-végrehajtási intézetekben 1945–50 között még a Csemegi-kódex által szabályozott börtöntanítói rendszer volt fellelhető. A börtöntanítók feladata az elemi iskolai oktatáson túl az ismeretterjesztő oktatásig terjedt. Az Országos Parancsnokság szervezetében – igen korán – már 1954-ben megalakult az ún. „nevelési csoport”, mellyel egy időben a börtöntanítói rendszer átszervezése is megtörtént, helyébe büntetés-végrehajtási nevelőtisztai állományt alakítottak ki.⁸⁰ A nevelés 1957-től jelent meg a szakzsargonban, amikor létrehozták a nevelési szolgálatokat. A szó – eredetét tekintve – a szovjet minta fordításából, a „voszpítátyel” kifejezésből került át. A nevelés „hőskorában” az állomány létszáma jelzésértékű volt, míg az Országos Parancsnokságon 2 fő jelentette az irányításért felelős csoportot⁸¹, addig az intézetekben 25 főről beszélhetünk összesen. Kezdetben a nevelőtisztek feladata nem különbözött a börtöntanítóétól, ezt támasztja alá az a tény is, hogy a szolgálatot teljesítők főhivatású tanítók voltak⁸². Az ezt követő néhány évben a tevékenységi körük kiszélesedett: míg az eleinte a hiányos általános iskolai végzettséggel bírók oktatása és a rabkönyvtárak irányítása volt, 1952-53-tól kezdődően kiemelt feladatként kezelték az elítéltek kulturális programjainak szervezését. Ismét a jól bevált szovjet mintát, a közösségi nevelés eszméjét követve kultúrscsoportok (színjátszó, énekkari, zenekari csoportok, szakkörök) működtetésén keresztül feleltek meg a kollektív nevelés eszméjének.

A Csemegi-kódex szabadságvesztésre vonatkozó utolsó maradványait kívánták eltörölni azzal a döntéssel, mely az 1955. évi Bv. Szabályzat életbelépésével megszüntette a börtön fokozaton belüli végrehajtási különbségeket (rezsimeket), és fokozat nélküli egynemű végrehajtást rendelt el. A végrehajtás egész rendszerét átható sematizmus a korábban hangoztatott egyéniesítési törekvések ellen hatott. Az egyéniesítés hiánya megmutatkozott a kategorizálásnál, a sajtótermékek előfizetési lehetőségeinél, a kedvezményeknél és a feltételes szabadságra bocsátásnál egyaránt.⁸³ Bár a Bv. Szabályzat alapvetően határozta meg a nevelés szükségességét, a törvényesség igényét és a szocialista humanizmust, ennek ellenére a gyakorlatban leginkább a termeléscentrikus szemlélet érvényesült. Az elítéltek – vagy, ahogy a Szabályzat konzekvensen említi őket: a letartóztatottak – egyetlen értékmérője a munkateljesítmény volt, ehhez kapcsolódva

79 Lőrincz J. (2007) p. 75.

80 Pál L. (1976) p. 178.

81 BV.OP. Jogi és Igazgatási Osztályán jött létre az első nevelési csoport.

82 Estók J. (2013) p. 47.

83 Gláser I. (1975) p. 151.

változott a levelezés, a látogatás és az élelmiszercsomagok engedélyezése. Az egyéniesítés hiánya vezetett többek között oda, hogy a nevelés problémájával gyakorlatilag nem foglalkoztak, a szabályzat csupán utalást tett a nevelési tevékenység szükségességéről, de szakmailag értékelhető rendelkezések nem születtek ezzel kapcsolatban.

A nevelés újkori történetének szempontjából fontosnak tekinthető az a törekvés, mely szerint az *egyéni jellemzők figyelembevétele* is egyre inkább előtérbe került. Bár csak néhány sor erejéig foglalkoztak vele a BM. utasításban, de kimondták, hogy a nevelésnél az egyéni foglalkozásokon keresztül a fogvatartott személy jelleméből, társadalmi veszélyességéből és politikai magatartásából kell kiindulni. Az eltökélt változtatásra való törekvést az is bizonyítja, hogy a BM. utasítás kritikusan közelít a meglévő gyakorlathoz. Felvállalja, hogy a jelenlegi rendszer már nem felel meg az újfajta követelményeknek, melyek leginkább az őrzést és a nevelést érintik. Hiányzik a megfelelő szervezeti struktúra, a hatékony irányítás és nem támogató az állomány. Az 1956-os forradalmat követően néhány ideológiai béklyót sikerült leráznia magáról a végrehajtásnak. A büntetés-végrehajtási rendszer alapvetően nem változott, csak a 103/1958-as utasítás következtében újra lehetőség nyílt a differenciálásra. Valós változást mégis az 1959. június 30-án kiadott 8/1959. BM. sz. utasítás (továbbiakban BM. utasítás) jelentett, mely a büntetés-végrehajtási rendszert alapjaiban nem változtatta ugyan meg, de tartalmában módosította. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulása volt, hogy a Bt. 50.§-ában megfogalmazott büntetési célnak megfelelően, a nevelés az őrzés mellett ténylegesen és hivatalosan is a büntetés-végrehajtás fő feladatává vált. Az 50-es évek második felére jellemző újfajta szemlélet középpontjában a lenini büntetőpolitikát idéző kétarcú igazságszolgáltatás tézisei álltak, melynek legfőbb jellemzője a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenség mellett megjelenő, a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel kapcsolatban tanúsított segítő-nevelő szándék.⁸⁴ A cselekményük népellenes voltát felismerő és megbánó dolgozók vonatkozásában megnyilvánuló javító-nevelő szándék a korai kádár-korszak lényegét képviselve egészen a '70-es évek elejéig a nevelés fontos céljaként szerepelt. A nevelés fogalmát varázspálcaként alkalmazva, a letartóztatottak minél nagyobb hányadánál a büntetés időtartama alatt törekedni kellett, hogy: „*bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmetezett és rendszerető, a munkát szeresse, tartsa be a törvények és a szocialista társadalom együttélés szabályait, védje és óvja a társadalmi tulajdont, tisztelje szocialista társadalmi rendszerünket.*”⁸⁵ Természetesen nem feledték el az osztálypolitika érvényesítését az alkalmazott módszerek esetében, melyet leginkább a világnézeti oktatásnál, a kedvezményeknél és a fenytéseknél kívántak érvényesíteni.

Alapos előkészítés előzte meg a szolgálati rend megváltoztatására irányuló törekvéseket. Hat börtönt említ a BM. utasítás, ahol már bizonyított az új rendszer, mely pozitív hatással volt a belső rendre, rabfegyelemre, munkafegyelemre és jótékonyan befolyásolta a letartóztatottak belső életének irányítását⁸⁶. A BM. utasítás hatására 1960 januárjában létrehozták a *nevelési szolgálatot*, meghatározták a leendő nevelők képzését⁸⁷ és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglal-

84 Lőrincz J. (2003)

85 8/1959. BM. sz. utasítás 2. oldal

86 8/1959. BM. sz. utasítás 3. oldal

87 A rabnevelők politikai és szakmai továbbképzése érdekében 6 hónapos tanfolyamot szerveztek.

kozzon. Mindemellett a rendszer számára megnyugtatóan rendezte a fogvatartottak vonatkozásában a munkabéreket, újra lehetővé tette a fokozatosságot, enyhítette a kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat, megváltoztatta a fegyelmi büntetések és kedvezmények gyakorlatát, bevezette a rabönkormányzatokat és gondoskodott az utógondozás intézményes megoldásáról. Egyetértve Gláserrel⁸⁸, utólag több ponton lehetne vitatni a BM. utasítás helyességét, de tényként kell elfogadnunk, hogy a szabadságvesztés végrehajtására és ezen belül a nevelés történetére vonatkozóan meghatározó jelentőséggel bírt.

Összegzőképpen elmondható, hogy ez a több évig tartó időszak mély sebeket ejtett a büntetés-végrehajtás testén. Az államvédelem tevékenységének legsúlyenteljesebb tükre a büntetés-végrehajtás volt: államvédelmi börtön, fegyház, internálótábor, kényszermunkahely. A vezetők egységes törvényi szabályozás nélkül működtették a büntetés-végrehajtás intézményeit. Ezzel ismét bizonyosságot nyert, hogy a kontroll nélküli hatalomgyakorlás súlyosan deformálja a végrehajtó hatalmat, még akkor is, ha látszólag hangzatos elvek köré építik a szabályozást. Különösen szomorú volt, hogy ezeket az elveket, ha látszólag meg is tartották, a gyakorlatban azok szellemiségének megkerülése mindennapos rutinná vált.

Napjainkban az új Bv. törvény⁸⁹ hatályba lépésével azonban mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Büntetés-végrehajtási Szervezet tevékenységének fókuszában a humanizmus áll. Ez a közösség-szervező érték egyértelműen közvetíti az egész társadalom irányába azt, hogy szervezetünk korszerű elvek és értékek hordozója, amelyek kiteljesedése mindennapi munkánkban ölt testet. Ennek a gondolkodásmódnak a társadalom számára való helyes interpretálása a jövő egyik kiemelt feladata, amelyben jelentős szerepet kap a büntetés-végrehajtás megújuló kommunikációja.

Felhasznált irodalmak

- Alekszandr Szolzsenyicin (1989): A Gulag szigetcsoport. Új Idő, Debrecen
- Estók József (2013): A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867-1990. között. Börtönügyi Szemle 2013. évf. 4. sz.
- Fehérvári István (1990): Börtönvilág Magyarországon 1945-1956. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Püski Könyvkiadó, Budapest
- Gláser István (1975): A szabadságvesztés büntetés-végrehajtása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Gyarmati György – Palasik Mária (2013): Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete. In: Gyarmati-Palasik (szerk.): Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953-1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp 7-63
- Harmat Árpád Péter (2015): Interjú Pavel Prjanyikov és Leonyid Borodkin professzor közt. Megjelent: 2007. szeptember 28 -án a Russzkaja Zsizny c. lapban
- Online :<http://tortenelemcikkek.hu/node/418> (Letöltve 2016. szeptember. 28.)

88 Gláser I. (1975) p. 162.

89 A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény

- Horváth Attila (2011): A rendészeti szervek története Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. Rendészet és emberi jogok. 2011. 1. évf. 3. sz.
Online: http://epa.niif.hu/02200/02222/00003/pdf/EPA_02218_ReEJ_2011_03_003-030.pdf (Letöltve: 2017. január 21.)
- Ilkei Csaba (2013): Internáló táborok, Kistarcsától Recskig.
Online: <http://mek.oszk.hu/14900/14910/14910.pdf> (Letöltve: 2017. február 11.)
- Lőrincz József (2007): A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban. Börtönügyi Szemle 2007. évf. 2. sz.
- Lőrincz József (2005): A magyar büntetés-végrehajtás ellentmondásos fejlődése a II. világháború után. Börtönügyi Szemle. 2005. évf. 4. sz.
- Lőrincz József (2006): A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. Börtönügyi Szemle 2006. 3. sz.
- Lőrincz József (2003): Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között. Jogtörténeti Szemle. 2003. évf. 4.sz.
Online: <http://jesz.ajk.elte.hu/lorincz16.html> (Letöltve: 2017. január 4.)
- Lőrincz József – Nagy Ferenc (1997): Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest
- Mezey Barna (2004): Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest
- Nemeh Diana (2016): Anton Szemjonovics Makarenko munkássága,
Online:http://www.tani-tani.info/anton_szemjonovics_makarenko_munkassaga (Letöltve: 2017. január 2.)
- Pallo József (2017): A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai. Habilitációs dolgozat (kézirat)
- Pál László (1976): Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Pál László (1972): Büntetés-végrehajtási nevelés történeti áttekintése. Büntetés-végrehajtás országos Parancsnokság Szakkönyvtára, Budapest
- Parádi József (1996): A magyar rendvédelem története. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest
- Ruzsonyi Péter (2014): Pönológiai alapvetések, In: Ruzsonyi Péter (szerk.): Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Budapest. pp. 199-227
- Szabó Krisztina (2013): Pedagógiai elképzelések a sztálinizmusban, oroszvilag.hu
Online: <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=4085> (Letöltve: 2016. december 11.)
- Tamáská Péter (2006): Politikai elítélt kerestetik. Mundus Kiadó, Budapest

Fotó: Fekete Attila
Börtönszínházi találkozók – 2016

